

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 54, Aralık/December 2025, 124-145

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/95841>

ISSN 2791-6812

“Helâller Bellidir, Haramlar Bellidir...” Hadisi Bağlamında Müştebihât Kavramına Yönelik Fıkıhî Yaklaşımlar

Fiqh Approaches to the Concept of Mushtabihât Based on the Ḥadīth "What
Is Lawful Is Clear, and What Is Unlawful Is Clear..."

Yazar Bilgisi Author Information

Abdurrahman CANER

Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kırşehir, Türkiye
Assoc. Prof., Ahi Evran University Faculty of Theology, Kırşehir, Türkiye
abdurrahman.caner@ahievran.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-0292-0639

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1730849
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
30 Haziran/June 2025	1 Aralık/December 2025

Öz

Bu çalışma “Helâller bellidir, haramlar bellidir, bu ikisinin arasında müştebihât vardır...” hadisinde geçen “müştebihât” kavramına yönelik fikhî yaklaşımları konu edinmektedir. Bilindiği üzere İslâm hukukunun iki önemli teşrî kaynağından biri Kur’an diğeri ise sünnettir. Kur’an, Allah kelamı olması yönüyle teşrîde birinci sırada yer almıştır. Sünnetin teşrîdeki yeri ise, Hz. Peygamber’in ahlâkî örnekliği, tebliğ ve beyan görevleri ile ona itaati emreden âyetler çerçevesinde şekillenmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber’in söz ve uygulamaları, sahâbe ve tâbiîn neslinin tutum ve davranışları, sünnetin teşrî hiyerarşisinde ikinci sırada bulunduğunu açıkça ortaya koymuştur. Alimler buradan hareketle Hz. Peygamber’in sünnetini ve onun bir parçasını oluşturan hadisleri önemsemiş, bilhassa ahkâm hadisleri üzerinde ayrıca durmuşlardır.

Fert ve toplum hayatını doğrudan etkileyen ve aynı zamanda ahkâm bildiren hadislerden biri de bahse konu olan hadistir. Bu hadis, dört farklı kanaldan ve on bir ravi tarafından nakledilmiş, hadis müellifleri tarafından, sahih ve meşhur seviyesinde kabul edilmiştir. Fâkihler bu hadisi, İslâm dininin ana umdelerini belirleyen üç hadisten biri olarak zikretmiş, temel ölçütleri belirlemesi, helâl ve harama açıklık getirmesi ve aynı zamanda bu iki sınır arasında kalan hususlarla ilgili takip edilmesi gereken yolu göstermesi bakımından oldukça önemsemiş ve fıkıh eserlerinde sıklıkla ona yer vermişlerdir.

Hadis, klasik fıkıh eserlerinde başta alışveriş olmak üzere muâmelâtın farklı alanlarıyla bağlantılı olarak ele alınmış ve işlenmiştir. İlgili eserlerde, müştebihât kavramı temelinde şüphenin üç boyutuna vurgu yapıldığı; haram olduğu bilinen bir şeyin şüpheyile helâle, helâl olduğu bilinen bir şeyin ise şüpheyile harama dönüşmeyeceği, müştebihâtın esasen helâllığı veya haramlığı baştan itibaren şüpheli olan alanlara yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda, literatürde üç temel eğilimin öne çıktığı belirlenmiştir. Müştebihât alanını haram kapsamında kabul edenlerin, sedd-i zerâi ve ihtiyat açısından meseleye baktıkları müşahade edilmiştir. Müteahhir ulema ile bazı Hanefîlerin bu görüşü destekledikleri görülmüştür. Müştebihât alanını helâl kapsamında değerlendirenlerin, “Eşyada asıl olan mubahlıktır” ve “Şek ile yakîn zâil olmaz” prensipleri çerçevesinden mevzuya baktıkları ancak verâ gereği şüpheli şeylerden uzak durmanın daha evlâ olduğu anlayışına sahip oldukları tespit edilmiştir. Fâkihlerin birçoğu bu görüşü benimsemiştir. Müştebihât alanını haram veya helâl kategorilerinden birine dâhil etmeyip vakfedenlerin, delillerin tearuzu nedeniyle vakfettikleri dolayısıyla bilgi yetersizliğinden hareketle böyle bir neticeye vardıkları anlaşılmıştır. Bu görüşü daha çok İbn Hazm (öl. 456/1064) dillendirmiştir.

Müştebihât alanına ilişkin açık ve kesin bir delilin bulunmayışı, fâkihleri konuyla ilgili bazı rivayetlere yöneltmiş ve bu rivayetler çerçevesinde çeşitli kanaatler ortaya koymaya sevk etmiştir. Ancak söz konusu kanaatlerin zanna dayanması, onların bağlayıcılık derecesini sınırlı kılmıştır. Bununla birlikte, müştebihât alanını helâl kapsamında kabul eden görüşün daha isabetli olduğu

söylenabilir. Zira bu yaklaşımı benimseyen fâkihler, bir taraftan verâ ilkesine atıfta bulunarak müştebihât konusunda ihtiyatlı olunmasını tavsiye ederken; diğer taraftan fıkhnın temel prensipleri arasında yer alan tekliflerde kolaylık, helâllerde genişlik, haramlarda sınırlılık ve maslahatın gözetilmesi esaslarını dikkate alarak meseleye daha kapsamlı ve dengeli bir perspektif kazandırmaktadır. Bu itibarla, söz konusu yaklaşım hem dinin kolaylaştırıcı yönünü hem de bireyin sorumluluk bilincini birlikte dikkate alması bakımından daha mutedil bir değerlendirme olarak görülebilir.

Müştebihâtın tanım ve çerçevesinin belirlenmesi, kişiyi nehyedilen alandan uzak tutacaktır. Çalışmanın amacı, alimlerin konuyla ilgili görüşlerini ve bu görüşlerin dayandığı delilleri ortaya koymak, böylece kavram hakkında zihinlerde oluşan kapalılığın veya muğlaklığın giderilmesine yardımcı olmaktır.

Çalışmada katalog taraması, dokümantasyon ve veri analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Teşrî, Helâl, Haram, Müştebihât.

Abstract

This study addresses fiqh approaches to the concept of mushtabihât (what is doubtful or suspicious) mentioned in the ḥadīth "What is lawful is clear; what is unlawful is clear, and between them are certain doubtful things..." As it is well known, the two major sources of Islamic law are the Qur'ân and the sunnah. The Qur'ân is foremost in Islamic legislation (tashrî) as it is the word of Allah. The place of the sunnah in legislation is determined based on the moral example set by the Prophet, his duties of proclamation and clarification, and the verses commanding obedience to him. In addition, the words and practices of the Prophet, along with the attitudes and behavior of the Companions and the Tâbi'ûn, demonstrate that the sunnah ranks second in legislation. Therefore, Islamic scholars have emphasized the sunnah of the Prophet and his ḥadīths, which are an internal component of it, paying particular attention to the ḥadīths of legal rulings.

One of the ḥadīths that directly affects individual and social life and also conveys rulings is the ḥadīth mentioned above. This ḥadīth was narrated through four different channels and by eleven narrators and is accepted by ḥadīth authors as authentic and well-known. Jurists mention this ḥadīth as one of the three ḥadīths that define the main principles of Islam. They attach great importance to it because it defines the basic criteria, clarifies what is halal and harâm, and shows what path to follow regarding matters that fall between these two boundaries. They frequently include it in their works of jurisprudence.

Moreover, the ḥadīth is often discussed and elaborated upon in classical jurisprudence works, primarily in connection with various areas of transactions, particularly trade. These works highlight that, in line with the concept of mushtabihât, an emphasis is placed upon the three dimensions of doubt; that something known to be harâm does not become halal due to doubt,

nor does something known to be halal become harām due to doubt, and that mushtabihāt essentially refers to areas where halal or harām is doubtful from the outset. In line with these findings, three main trends were identified in the literature. Those who consider mushtabihāt to be harām attribute their decision to sadd al-zarā’i and prudence. Later scholars and some Hanafis supported this view. Those who consider mushtabihāt halal base their opinions upon the principles of “The default ruling regarding things is permissibility” and “Certainty is not removed by doubt,” but argue that it is preferable to act prudently by staying away from what is doubtful. Many jurists have adopted this view. Those who classify mushtabihāt neither as harām nor halal, but rather leave it undetermined, state that it should be left undetermined due to the contradiction of the evidence. Therefore, they have reached such a conclusion based on insufficient knowledge. This view was expressed most notably by Ibn Hazm (d. 456/1064).

The absence of clear and definitive evidence regarding mushtabihāt led jurists to consider some relevant narrations and made them offer opinions based on them. However, these opinions are based on conjecture, so their binding force is limited. Nevertheless, it can be said that the view that considers mushtabihāt to be halal is more accurate. This is because the jurists who adopt this approach, on the one hand, advise caution in matters of mushtabihāt by referring to the principle of veracity; on the other hand, they offer a more holistic and balanced perspective on the issue by citing the basic principles of fiqh; namely, facilitation in legal obligation, breadth in what is permissible, limitation in what is forbidden, and the principle of maslahat. In this respect, such an approach can be considered a more moderate assessment as it takes into account both the facilitative aspect of religion and the individual’s sense of responsibility.

Defining the concept of mushtabihāt and setting its boundaries will help keep individuals away from the prohibited areas. The aim of this study is to present the views of scholars on the subject and the evidence on which these views are based, thereby helping to resolve any confusion or ambiguity about the concept.

The study utilizes qualitative research techniques such as catalog search, documentation, and data analysis.

Keywords: Islamic Jurisprudence, Legislation, Ḥalāl, Ḥarām, Mushtabihāt.

Giriş

Allah, İnsanın dünyevî ve uhrevî saadetini temin etmek üzere, rahmet ve hidayet kaynağı olarak Kur’ân’ı göndermiştir. O, gönderdiği bu Kur’an’da Allah-kul ilişkisinden beşerî münâsebetlere oradan diğer canlılara varıncaya kadar bütün varlıklarla alakalı bir kısım sorumluluklar belirlemiş, bunun da ötesinde belirlenen sorumlulukların yerine getirilmesini akıl ve irade sahibi olan insanlardan talep etmiştir. Bu talebin şiddeti bazen emir veya nehiy bazen nebd ve ibâha kimi zaman da helâl ve haram kavramlarıyla ifade edilmiştir. Buna göre her Müslümanın öncelikli görevi, talebin farklı boyutlarını ve

aynı zamanda sınırlarını ortaya koyan helâl ve haramları bilmek ve o sınırlara riayet edecek şekilde bir yaşam sürmektir.

Hiz. Peygamber, tebliğ göreviyle beraber Kur'an'daki emir ve yasakları diğler bir ifadeyle helâl ve haramları açıklamak üzere gönderilmiştir. Nitekim الذِّكْرُ لِيُبَيِّنَ "Biz, sana insanlara gönderileni açıklayasın diye Kuran'ı indirdik"¹ âyeti Hiz. Peygamber'in beyan görevinin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. O halde bir yönüyle Kur'an'ın beyanından ibaret olan sünneti ve bu sünnetin bir kısmını oluşturan hadisleri doğru bir şekilde anlamaya çalışmak, Kur'an-ı anlamaya çalışmak demektir. Kaldı ki Hiz. Peygamber'in ahlakını ve örnekliliğini öne çıkaran âyetler ile mutlak itaati emreden âyetlerin varlığı, onun sünnetine uymanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber, "Size iki şey bırakıyorum. Bu iki şeye sımsıkı sarıldığınız sürece dalâlete sapmazsınız. Onlardan biri Allah'ın kitabı olan Kur'an, diğeri de benim Ehl-i beytim/sünnetimdir"² buyurarak sünnetin fonksiyonunu ve teşrîdeki yerini ortaya koymuştur. Sahâbe, tâbiîn ve sonraki dönem uleması, benzer rivayetlerden hareketle Hiz. Peygamber'in bütün söz ve fiillerini önemsemiş³, onların tespit, tasnif ve tahlilini yapmış bilhassa ahkâm bildiren hadisler üzerinde ayrıca durmuşlardır. Ahkâm bildiren hadislerden biri de "Helâller bellidir, haramlar bellidir. Bu ikisinin arasında müştebihât vardır..."⁴ rivayetidir. Bazı fâkihler, bu rivayetin dinin üçte birini, bazıları da dörtte birini ihtiva ettiğini söyleyerek onu farklı açılardan incelemeye tabi tutmuşlardır. Esasen rivayet, Müslümanların dinî ve ahlâkî yaşamlarını doğrudan etkileyen meşru ve gayr-i meşru alanlara ilişkin üç temel kategori olan helâl, haram ve müştebihât kavramlarını içermektedir. Bu sebeple hadiste geçen kavramların içeriği ve kapsamı özellikle müştebihâtın tanım ve çerçevesinin belirlenmesi önemlidir. Zira söz konusu alanın sınırları iyice belli olmadığı takdirde harama düşme ihtimali söz konusu olacaktır. Çalışmanın amacı, hükmü açıkça belirlenmemiş müştebihât alanının helâle mi yoksa harama mı daha yakın olduğunu klasik dönem fukahâsının eserlerinden hareketle tespit etmek, fâkihlerin konuyla ilgili görüşlerini ve bu görüşlerin dayandığı delilleri belirlemek ve böylece kavram hakkındaki kapalılığın veya muğlaklığın giderilmesine yardımcı olmaktır.

¹ Heyet, *Kur'an Yolu Mealî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), en-Nahl 16/44.

² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975), "Ebvâbü'l-menâkıb", 101; Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 17/172.

³ Hiz. Peygamberin bir kısım söz ve fiillerine dair örnekler için bk. Hasan Bulut, "Kur'an ve Sünnet Perspektifinde Dindarlık Ölçütü Olarak İtidal", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021), 106-107.

⁴ Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâ, ts.), "Kitâbü't-Talâk", 5; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd, *Süneni Ebi Dâvûd* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Kitâbü'l-Buyû", 3; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ li'n-Nesâî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), "Kitâbü'l-Buyû", 2.

Yapılan literatür taraması sonucunda, ülkemizde helâl, haram ve şüpheli konulara ilişkin çeşitli çalışmalar bulunduğu halde⁵, söz konusu hadisin doğrudan fikhî açıdan tahliline yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Arapça çalışmalarda ise ilgili hadisle alakalı bir çalışma bulunsa da bu çalışmada hadisin daha çok genel tahlilinin yapıldığı, onun fert ve topluma bakan yönü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu çalışmada ise hadisin genel tahlilinden ya da fert ve toplum üzerindeki yansımalarından ziyade onda geçen “müştebihât” kavramına odaklanarak bu kavram çerçevesinde ileri sürülen görüşlere ve ihtilaf noktalarına temas edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışmaya zemin oluşturmak amacıyla öncelikle hadisin tam metnine yer verilmiş, ardından hadisin önemi kısaca ele alınarak helâl ve haram kavramları üzerinde durulmuş, son olarak ise müştebihâtla ilgili fikhî yaklaşımlar incelenmiştir. Çalışma, alanla ilgili eser ve benzeri materyallerin incelenmesine dayandığından katalog taraması, dokümantasyon ve veri analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır.

1. Rivâyetin Sıhhat Durumu ve Önemi

Makalenin konusunu oluşturan rivayetin tamamı şu şekildedir; إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَنْزِعَ فِيهِ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ «في الجسد مضغة، إذا صلحت صلح الجسد كله، وإذا فسدت فسد الجسد كله، ألا وهي القلب» Helâl olan şeyler belli, haram olan şeyler de bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helâl mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise harama düşer. Tıpkı sürüsünü başkasına ait bir arazinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu araziye girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her hükümdarın girilmesi yasak bir arazisi vardır. Unutmayın ki, Allah’ın yasak arazisi de haram kıldığı şeylerdir. Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.”⁶

Bu hadisin rivayet zincirinde on bir ravi yer almış ve dört farklı yoldan nakledilmiştir. Rivayet yolları/versiyonları ve kullanılan lafızlar farklı olsa da bunların manası ve muhtevası birbirini destekler niteliktedir. Hadis; Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes’ûd ve Ammar b. Yâsir gibi meşhur sahâbiler tarafından nakledilmiştir. Kütüb-i Sitte müelliflerinden Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875), Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Tirmizî (öl. 279/892), Nesâî (öl. 303/915), İbn Mâce (öl. 273/887) gibi zatlar, sahâbe tarafından nakledilen bu hadisi önemsemiş ve eserlerinde ona yer vermişlerdir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel (öl.241/855), Dârimî (öl. 255/869), Taberânî (öl. 360/971), Beyhakî (öl. 458/1066), Ebû Ya’lâ (öl. 307/919), Ebû Nuaym (öl. 323/935) ve Humeydî (öl. 219/834) gibi birçok muhaddis de telifatlarında söz konusu

⁵ İlgili çalışmalardan bazıları için bk. Yüksel Çayıröğlu, “İslâm Hukukuna Göre Gıda Katkı Maddeleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 331-368; Mustafa Boran, “Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IX/42 (2016), 1751-1759; Abdullah Kahraman, “İslâm’da Helâl ve Haram’ın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20 (2012), 43-69.

⁶ Müslim, “Kitâbü’t-Talâk”, 20; Ebû Dâvûd, “Kitâbü’l-Buyû”, 3; Nesâî, “Kitâbü’l-Buyû”, 2.

hadise temas etmişlerdir. Dolayısıyla sünen, müsned, müsannef ve mu'cem türü eserlerde yer alan rivayet, hadisçiler tarafından sahih ve meşhur hadis kategorisinde değerlendirilmiştir.⁷

Nevevî (öl. 676/1277) gibi hadis şârihleri, bu hadisin çok mühim hakikatleri ve faydaları ihtiva ettiğini belirterek onun İslâm'ın ana umdelerinin üçte birine sahip olduğuna dikkat çekmişlerdir. Alimler, hadisi mümtaz kılan ve yücelten unsurun, onun kişinin hayatını yönlendirmesi, temel ölçütleri ortaya koyması, hareket alanını belirleyen helâl ve harama açıklık getirmesi ve aynı zamanda bu iki sınır arasında kalan hususlarla ilgili takip edilmesi gereken yolu göstermesi olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bir ifadeyle onlar, hadisin başta alışveriş, yiyecek, içecek, giyecek ve benzeri hususlarda nelerin meşru, nelerin ise gayr-i meşru olduğunu dolayısıyla inanan kişiye hareket tarzının ve duruşunun nasıl olması gerektiğini öğrettiği ve ona bu konularda adeta fener gibi kılavuzluk ettiği için önem arz ettiğini belirtmişlerdir.⁸ Çalışmaya konu olan rivayette helâl, haram ve müstebihât denilen üç temel kavrama dikkat çekilmiştir. Burada konunun daha iyi anlaşılması ve aynı zamanda çalışmaya bir zemin oluşturmaya bakımından zikredilen kavramlara kısaca temas edilecek sonra asıl mevzuya geçilecektir.

2. Helâl

Helâl (حلال) lafzı sözlükte; mubah, caiz, serbest olmak, ruhsat vermek ve ihramdan çıkmak⁹ gibi manalara gelmektedir.¹⁰ Hill, halîl gibi kelimelerle aynı manada kullanılan (الحلال) kelimesi, isim olarak haramın zıddı manasını içermektedir.¹¹ Istilahta ise; “Şer’î yönden izin verilen ya da caiz olan”¹², “Allah’ın hakkının taalluk etmediği şeyler”¹³, “Hem terkinin hem de yapılmasının talep edilmesi konusunda nas bulunan şeyler”, “Câiz olması sebebiyle Kitap ve sünnetin mubah kıldığı şeyler”, “Başkasının hakkının bulunmadığı şeyler” şeklinde farklı tanımlar yapılmıştır.¹⁴ Tanımlardan bazılarının daha geniş, bazılarının ise daha dar manalar içerdiği görülmektedir. Nitekim birinci tanıma göre helâl kavramı; mendup, mubah ve mutlak olarak mekruh kavramlarını da kapsamış

⁷ İbn Receb Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Medînetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Ğurebâ, 1996), 1/225.

⁸ Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*, thk. Ramazan Abdülvehhâb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 11/27.

⁹ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), "hll", 11/166.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hll", 11/166.

¹¹ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Basrî el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn* (y.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), "helâl", 3/223.

¹² Heyet, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü' Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf, 1404), 18/74; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/147.

¹³ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Mukrim es-Saîdî el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlibî'r-rebbânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/417.

¹⁴ Tanımlar için bk. Âdil Harb Beşîr, “el-Halâlu beyyinin ve'l-haramu beyyinin ve beynehuma umûrun müstebihât dirasetün hadîsetün fıkhiyyetün mukârenetün”, *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-Ulûm* 38/135 (2021), 399-324; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru lhyâ, ts.), 5/123.

olmaktadır. Dolayısıyla tanım, mekruhu da kapsamayı yönüyle geniş bir mana içermiş olmaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı üzere haram’ın zıddı manasında kullanılan helâl kavramı, bazen vacip, bazen mendup bazen de mubah manasını içerebilir. Buna göre söz konusu kelime, mutlak emir kipinde gelmesi halinde vucüp ifade eder. Vucüptan çeviren bir karine olması halinde nedb ya da ibâha ifade eder.¹⁵ Nitekim *فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ* “Allah’tan gücünüz oranında sakınınız”¹⁶ âyeti emir kipinde gelmekle beraber ibâha delâlet etmektedir. Zira “gücünüz oranında” ifadesi karine olmakta ve onu vücuttan ibaha çevirmektedir. Aynı şekilde *فَإِذَا أَمَرْتَكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ* “Size bir şey emrettiğimde gücünüz oranında onu yerine getiriniz”¹⁷ rivayeti de karine ile nedbe delâlet etmektedir. *“Bu gün size temiz olan şeyler helâl kılındı”*¹⁸ âyeti ve *“Helâl, Allah’ın Kur’an’da helâl kıldığı şeylerdir”*¹⁹ rivayeti, karinesiz helâl’e işaret etmektedir.

Helâl, kavramının, vucüp, nedb ve ibâha şeklinde gelmesi, talebin farklılığını ortaya koymakla beraber, her üç durumda da kişinin helâle dikkat etmekle ve o daire içerisinde kalmakla Allah’a kurbet kazanabileceğine kapı aralamaktadır.

3. Haram

Sözlükte haram, “Yasak olmak, yasaklanan ve helâl olmayan, ihlal edilmesi, çiğnenmesi meşru olmayan şey”²⁰ gibi manalara gelmektedir. Istilâhî açıdan ise, “Şâri’in zorunlu ve kesin olarak terkin taleb ettiği şey”²¹ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre terk emrine muhalif davranan kişinin dünyevî ya da uhrevî cezayla tehdit edilmesi arasında fark yoktur. Dolayısıyla her iki tehdit şeklinin varlığı söz konusu fiili ya da davranışı haram kapsamına sokmaktadır. Bununla beraber haram kavramı, “fiilin terkiyle alakalı nassın tehditle vârit olması”²² şeklinde de tanımlanmıştır. *وَبُحِّرَ عَلَيْهِمُ* “Onlara habis/pis şeyler haram kılındı”²³ âyeti pis şeylerin haram olduğuna delâlet etmektedir. *“Allah’ın size haram kıldığı şeyler haram, hakkında sükût ettiği (hüküm bildirmediği) şeyler iyilik/ikramdır. Allah’ın size yaptığı ikramı kabul ediniz. Muhakkak ki Allah hiçbir şeyi unutmuş değildir”*²⁴ rivayeti de yasaklanan şeylerin haram olduğuna işaret etmektedir.

¹⁵ Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 1/300.

¹⁶ et-Teğâbün 64/16.

¹⁷ Müslim, “Kitâbü’l-Hac”, 73; Nesâî, “Kitâbü Menâsiki’l-Hac”, 1.

¹⁸ el-Mâide 5/5.

¹⁹ Tirmizî, “Libâs”, 6; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (y.y.: Dâru İhya, ts.), “Kitâbü’l-Et’ime”, 60.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hrm”, 10/119.

²¹ Ferhat Koca, “Haram”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/102.

²² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahman b. Hasen b. Ali İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl şerhu Minhâci’l-Vusûl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 25; Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379), 1/290; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahman b. Hasen b. Ali el-İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl şerhu Minhâci’l-Vusûl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 25; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 4/291.

²³ el-A’raf 7/157.

²⁴ Ebû Dâvûd, “Kitâbü’l-Et’ime” 31.

Şer'î hükümler arasında yer alan haram kavramıyla ilgili yasaklık hükmü hem haramı hem de mekruhu kapsamaktadır. Başka bir deyişle yasaklanan fiille alakalı talep, emir şeklinde gelmesi halinde yasaklık haramı, haramdan çeviren bir karine olması halinde ise mekruhu ifade eder. Allah bir şeyi gereksiz yere haram kılmaz. Bununla beraber bir şeyi haram kılmışsa ya aklın idrak edeceği -örneğin sağlıkla ilgili- bir zarara binaen ya da aklın da idrak etmekte zorlandığı -örneğin akideyle ilgili başka bir nedenden dolayı haram kılmıştır.

Çalışmaya konu olan rivayetten de anlaşıldığı üzere haram fiillerin ne olduğu açıktır. Haram'ın terki vacip kılınmıştır. Ancak zorunlu haller bunun dışında bırakılmıştır. Nitekim *“Allah, zarûret hâlinde yiyebileceğiniz şeyler dışında, size neleri haram kıldığını açık açık bildirmiştir”*²⁵ âyeti zorunlu durumlarda haram kılınan şeylerden yenilebileceğine işaret ederken *“Allah size leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini haram kıldı. Bununla birlikte, kim yemediği takdirde ölecek derecede mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zarûret sınırını aşmamak kaydıyla bunlardan yemesinde bir günah yoktur”*²⁶ âyeti de zorunlu durumlarda haramlardan yararlanmanın ölçüsüne ve miktarına delâlet etmektedir. Bu ve benzeri âyetlerden hareketle “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar.”²⁷ ve “Zaruretler kendi miktarlarınınca takdir olunur.”²⁸ kaideleri belirlenmiş ve bu kaideler fıkhnın temel ilkeleri arasında yer almıştır.

4. Müştebihât

Müştebih kelimesi sözlükte “Birbirine benzeyen, karışan, sorun hakkında şüphe duyulan şey”²⁹ anlamına gelmektedir. Çoğulu müştebihâtır. Kapalı olan veya durumu vuzuha kavuşmayan ya da hükmü belirlenmeyen, karışık, problemlili haller için de bu kavram kullanılır.³⁰ Terim olarak ise “Mevcut olmadığı halde mevcut olana benzeyen”³¹ yahut “Yapılması veya terk edilmesi hakkında nas bulunmayan şey”³² şeklinde tanımlanmıştır. Müştebihât kavramı, *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ* “Sana kitabı indiren O'dur. O kitabın bir kısmı muhkem âyetlerden meydana gelir ki bunlar, kitabın esası ve özüdür. Bir kısmı da müteşâbih âyetlerdir”³³ meâlindeki âyette yer almıştır. Buna göre söz konusu âyet, müştebihât ya da müteşâbih denilen durumların varlığına işaret etmektedir. Hz. Peygamber de bahse konu rivayette *وَبَيْنَهُمَا مُتَشَابِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِزِّهِ* “Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helâl mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan

²⁵ el-En'âm 5/119.

²⁶ el-Bakara 2/173.

²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelletü Ahkâmı Adliye* (y.y.: Matbaatü Osmâniyye, 1305), 26.

²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelletü Ahkâmı Adliye*, 26.

²⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 3/404; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/504.

³⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, ""şbh", 3/404.

³¹ Âdil Harb Beşîr, “el-Halâlu beyyinin ve'l-haramu beyyinin ve beynehuma umûrun müştebihât dirasetün hadîsetün fıkhiyyetün mukârenetün”, 411.

³² Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/297.

³³ Âl-i İmrân 3/7.

sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur”³⁴ buyurarak müştebihât alanına ve onun sınırına vurgu yapmıştır.

Fıkî açıdan meseleye bakıldığında müştebihât denilen alanın daha çok zannî delillerin teâruzu yani zannî delillerden birini diğerine tercih edememe durumlarına yönelik olduğu söylenebilir. Yukarıda da izah edildiği üzere helâllığı konusunda nas bulunan şeyler helâl, haramlığı konusunda nas bulunan şeyler haram, helâl ya da haram oluşu konusunda açık nas yani kat’î delil bulunmayan şeyler ise müştebihâtan sayılmıştır. Deliller teâruz ettiğinde nasıl bir metot izleneceği tartışılmıştır. Diğer bir ifadeyle delillerin teâruzu durumunda iki delilden birini tercih etmek mi yoksa her ikisiyle amel edecek şekilde aralarını cemetmek mi esas alınacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hanefîlere göre çelişen iki delil ile amel etmek yani onların aralarını cemetmeye çalışmak onlardan birini geçersiz kılmaktan daha evla değildir. Dolayısıyla böyle bir durumda onlardan biri tercih edilir.³⁵ Şâfiîlere göre ise bir meseleyle ilgili birbiriyle çelişen iki delil olması durumunda onların arasını bulup her ikisiyle amel etmeye çalışmak, her iki delili ihmal etmekten ve onları devre dışı bırakacak şekilde davranmaktan daha evladır.³⁶ Burada delillerin teâruzundan şöyle bahsedilebilir. Hz. Peygamber’in müştebihâtla ilgili “dinini ve ırzını korumak isteyen onlardan uzak dursun”³⁷ şeklindeki ifadesi müştebihâtı harama yaklaştırmakta, yine Hz. Peygamber’in onu, koruluğun dışındaki duruma benzetmesi müştebihâtı helâle yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla aynı rivayette müştebihât alanıyla ilgili iki zannî delil bulunmakta ve bunlar birbirleriyle teâruz etmektedir. Unutulmamalıdır ki, müştebihâtla ilgili meseleler, yalnızca sübût veya delâleti zannî delillere dayalı hususlarla sınırlı değildir; aynı zamanda helâl ve haram alanlarının sınırlarının kesin biçimde belirlenmediği durumları da kapsayabilmektedir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere müştebihâta yol açan unsurlar arasında bilgi eksikliği, anlayış eksikliği ve tedebbür/araştırma eksikliği gibi hususlar sayılabilir.

4.1. Müştebihât’a Yönelik Fıkî Yaklaşımlar

Bu rivayet, klasik dönem fıkî kaynaklarında daha çok alışverişle bağlantılı olarak ele alınmış ve işlenmiştir. Zira insanlar genellikle alışverişle ilgili muamelelerde şüpheye düşmektedir. Bununla beraber rivayet; fâiz, nikâh, avlanma, hayvan kesimi, yiyecek, içecek ve giyim gibi mevzularla alakalı olarak da işlenmiştir. Buna göre örneğin, Hanefî alimlerden Serahsî (öl. 483/1090), *el-Mebsût* adlı eserinde ilgili rivayete, ictihâd, giyim ve hayvan kesimiyle alakalı,³⁸ Kâsânî (öl. 587/1191), *Bedâi’u’sanâi’* adlı eserinde iddet,

³⁴ Müslim, “Kitâbü’t-Talâk”, 20; Ebû Dâvûd, “Kitâbü’l-Buyû”, 3; Nesâî, “Kitâbü’l-Buyû”, 2.

³⁵ Muhammed Emin b. Mahmud el-Buhârî Emir Pâdişâh, *Teysîru’t-tahrîr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 3/137.

³⁶ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali. b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Cem’u’l-cevâmi’ fi usûli’l-fikh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 113.

³⁷ Müslim, “Kitâbü’t-Talâk”, 20; Ebû Dâvûd, “Kitâbü’l-Buyû”, 3; Nesâî, “Kitâbü’l-Buyû”, 2.

³⁸ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993), 11/248.

hayvan kesimi, riba ve alışverişle bağlantılı olarak yer vermişlerdir.³⁹ Mâlikî alimlerden İbnü'l-Hâc el-Abderî (öl.737/1336) , *el-Medhal* adlı eserinde söz konusu rivayete alışverişle,⁴⁰ Şâfiî alimlerden Nevevî, *el-Mecmu'* adlı eserinde yine alışverişle,⁴¹ İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), *Fetâvâ İbnü's-Salâh* adlı eserinde yiyeceklerle,⁴² Hanbelî alimlerden İbn Kudâme (öl. 620/1223), *el-Muğnî* adlı eserinde alışverişle alakalı olarak yer vermişlerdir.⁴³

Fâkihler, rivayette geçen النَّاسِ كَثِيرٌ مِنْ النَّاسِ “insanların çoğu onları bilmezler”⁴⁴ ifadesinde kastedilenin “müştebihâtın hükmünü bilmeme” olduğuna, Tirmizî’de yer alan الحرام من الناس أمن الحلال هي أم من الناس لا يدري كثير من الناس أمن الحلال هي أم من الحرام mı olduğunu bilmezler”⁴⁵ ifadesinin de buna işaret ettiğine vurgu yapmışlardır. Yine onlar bu ifadelerden hareketle “müştebihât” alanıyla ilgili hükümleri bilmenin imkânsız olmadığını aksine onları bilmenin mümkün olduğunu, burada yer alan ifadenin geniş halk kesimi için geçerli olduğuna, müctehid zatlar açısından bu alana dair hükümlerin ise bilinir olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁴⁶ Buna göre müştebihât denilen şüpheli şeylerin hükmü ile alakalı kapalılık, müctehitler için değil onların dışındakiler için geçerli olmakta ve onlar için delillerin teâruzu söz konusu olmaktadır.

Klasik dönem fıkıh kitaplarında çalışmamıza konu olan hadisle bağlantılı olarak birkaç rivayete yer verilmektedir. Bunlardan birisini Hz. Aişe şöyle nakletmektedir; Sa’d b. Ebû Vakkas ile Abd b. Zem’a bir çocukla ilgili tartıştılar. Sa’d durumu Hz. Peygambere arz ederek şöyle dedi; “Ey Allah’ın Resulü! kardeşim Utbe, bana şu çocuğun kendisine ait olduğunu söyledi. Gördüğünüz üzere çocuk da ona benziyor.” Abd b. Zem’a buna itiraz etti ve “Hayır ey Allah’ın Resulü o benim kardeşimdir. O babamın yatağında doğdu.” Hz. Peygamber çocuğa baktı ve onun Utbe’ye benzediğini gördü. Sonra Abd b. Zem’a’ya “Bu senin kardeşindir. Çocuk, doğduğu yatağa aittir”⁴⁷ buyurdu. Bununla beraber Hz. Peygamber eşi Sevde’ye “Çocuğun yanında örtün (Kur’ân’ının hicâp hükmüne göre hareket et)”⁴⁸ buyurdu. Halbuki Zem’a Hz. Peygamber’in eşi Sevde’nin kardeşiydi. Çocuk Sevde’nin kardeşi olduğu halde Hz. Peygamber, eşi Sevde’nin diğer kardeşlerinin yanında değil, onun yanında örtünmesini istemiştir. Zira onunla ilgili bir şüphe söz konusudur.

³⁹ Kâsânî, Ebubekir b. Mes’ûd b. Ahmed, *Bedâi’u’s-sanâi’, fî tertîbi’s-şerâi’*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 3/228, 5/58, 5/198, 5/223.

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Abderî İbnü'l-Hâc, *el-Madhal* (y.y.: Dâru't-Turâs, ts.), 1/22.

⁴¹ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*, 9/149.

⁴² Ebû Amr Takiyüddîn Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbnü's-Salâh* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407), 2/458.

⁴³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme* (y.y.: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 1/201.

⁴⁴ Müslim, “Kitâbü't-Talâk”, 20.

⁴⁵ Tirmizî, “Ebûbü'l-Buyû”, 1.

⁴⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah Şevkânî, *Neylül-evtâr* (Mısır: Dâru'l-hadîs, 1993), 5/247.

⁴⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Müsnedü's-sahîh* (y.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “Kitâbü'l-Buyû”, 3; Müslim, “Kitâbü'l-Hac”, 107.

⁴⁸ Buhârî, “Kütâbü'l-buyû”, 3; Müslim, “Kitâbü'l-Hac”, 107.

Müslim’de geçen bir rivayette Adiy b. Hâtîm’in Hz. Peygamber’e şöyle dediği nakledilmektedir. “Ey Allah’ın Resulü! Ben besmele çekerek köpeğimi ava gönderiyorum. Köpeğim, başka bir köpeklerle beraber onu bana getiriyor. (Ne yapayım?)” Hz. Peygamber “O avı yeme. Zira sen kendi köpeğin için besmele çektin başka köpekler için değil”⁴⁹ buyurdu. Burada da şüphe söz konusudur. Zira diğer köpeğin de avı yakalama ihtimali vardır.

Müslim’de yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber evinde yere düşen bir hurma buldu ve “Sadaka/zekât malı olduğundan çekinmeseydim/şüphe etmeseydim onu yerdim”⁵⁰ buyurdu.

Tirmizî’de geçen bir rivayette Ukbe b. Hâris şöyle demiştir; ben bir kadınla evlenmişim. Siyahi bir kadın geldi ve “Ben ikinizi emzirmişt看” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e giderek “Ben bir kadınla evlendim. Bize siyahi bir kadın gelerek “Ben ikinizi emzirdim.” diyor. (Ben buna inanmıyorum) O yalan söylüyor dedim. Hz. Peygamber yüzünü benden çevirdi. Ben tekrar onun karşısına geçerek “O, yalan söylüyor.” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “O neden yalan söylesin. O sizi emzirdiğini iddia ediyor, ondan ayrıl.”⁵¹ buyurdu. Burada da bir şüphe söz konusudur.

Burada şu hususun vurgulanmasında fayda vardır. Fâkihler şüpheyi üç kısma ayırmışlardır.

Birincisi; Bir şeyin haram olduğu bilindiği halde bunun devam edip etmediği konusunda şüphe etmektir. Örneğin boğazlanmadan/kesilmeden önce ölen bir hayvanın etini yemek haram kılınmıştır. Çünkü leş hükmündedir. Boğazlandıktan önce mi sonra mı öldüğü konusunda şüphe edilmesi durumunda haramlık hükmü esas alınır. Çünkü hayvanla ilgili iki durumdan biri olan haramlık hükmü bilinmektedir. İbn Kudâme *el-Muğnî* adlı eserinde konuyla ilgili şöyle bir örnek vermektedir; Mecûsilerin veya putperestlerin yerleşik olduğu ve hayvan kesiminin onlar tarafından yapıldığı bir beldeden et satın almak caiz değildir. Her ne kadar o hayvanları kesen kişinin Müslüman olma ihtimali olsa da durum değişmez. Zira asıl olan onlar tarafından kesilmiş olması olduğundan böyle bir alışveriş haram kabul edilmiştir.⁵² Aynı şey Müslüman ve Mecûsilerin veya putperestlerin karışık olarak yaşadıkları beldeler için de geçerlidir. Yukarıda geçen Adiy hadisi buna işaret etmektedir. Müslüman beldeler için bunun aksi geçerlidir. Yani Müslüman beldelerde kesilen hayvan etlerini almak meşru kılınmıştır. Her ne kadar Müslüman beldelerde Mecûsi ya da putperest birinin hayvanı kesme ihtimali olsa da normal şartlarda böyle bir ihtimal çok zayıf olduğundan yok hükmünde sayılmıştır.⁵³

İkincisi; Bir şeyin helâl olduğu bilindiği halde sonradan onun haram olup olmadığı konusunda şüphe etmektir. Örneğin kişinin eşini boşayıp boşamadığı hakkında ya da

⁴⁹ Buhârî, “Kitâbü’l-vudû”, 33; Müslim, “Kitâbü’s-Sayd”, 1.

⁵⁰ Müslim, “Kitâbü’l-küsûf”, 87.

⁵¹ Tirmizî, “Ebvâbü’r-Redâ”, 4.

⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme*, 4/201.

⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme*, 1/201.

cariyesini azat edip etmediği hakkında şüphe duyması, var olan helâli haram kılmaz. Zira eşi olması yönüyle helâl olduğu bilindiğinden sonradan oluşan haramlık şüphesi bu helâllığe zarar veremez. Dolayısıyla asıl olan bu helâllığın devam etmesidir.⁵⁴ Buna şöyle bir örnek de verilmektedir; değişikliğe uğradığı bilinen bir suyun necâsetten dolayı mı yoksa başka bir şeyden dolayı mı değiştiği konusunda şüpheyne düşülmesi durumunda onun necis değil, temiz olduğuna hükmedilir. Zira asıl olan suyun temiz olmasıdır. Dolayısıyla kesin bilgi olmadıkça onun pis olduğuna hükmedilmez. Nitekim namaz esnasında karnındaki yeli tutup tutmadığından emin olamadığını şikâyet eden kişiye Hz. Peygamber “Bir koku veya ses duymadıkça namazdan ayrılma”⁵⁵ buyurmuştur. Bu da şek ile yakînün zâil olmadığına işaret etmektedir.⁵⁶

Üçüncüsü; başlangıçtan itibaren bir şeyin helâl mi yoksa haram mı olduğu konusunda şüphe etmektir. Diğer bir ifadeyle işin başından beri her iki ihtimale karşı şüphe duymak ve onlardan birini diğerine tercih edecek bir delil bulamamaktır.⁵⁷ Örneğin kendisine intikal eden bir malın helâl mi yoksa haram mı olduğu konusunda şüpheyne düşen bir kişinin onu alması mı yoksa almaması mı gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Aslında müştebihâtla ilgili asıl sorunun bu kısım ile ilgili olduğu söylenebilir.

İbn Dakîku'l-İd (öl. 702/1302), *Şerhu'l-erbaîn* adlı eserinde şüpheli şeylerin kısımlarına değindikten sonra fıkıhın itibar etmediği vehme dayalı vesveseyi, şüpheden ayırmakta ve aslı olmayan vehme dayalı vesveseye hiçbir şekilde itibar edilmeyeceğine dikkat çekmektedir. Buna göre örneğin kullanılmış suyun arta kalanına necaset bulaştı vehmiyle onu terk edip teyemmümle abdest alınamaz. Zira vehme dayalı vesveseye itibar edilmez. Aynı şekilde herhangi bir belirti ya da emare olmadığı halde bevledilmiş olma vehmine binaen bir yerde namaz kılmaktan vazgeçilemez. Çünkü orada namaz kılmaktan vazgeçebilmek için bir emarenin olması gerekir. Aslı olmayan vehme dayalı şüphelere itibar edilmez. Keza bir belirti olmadığı halde necaset bulaştı vehmiyle ve namaza mâni olduğu zannıyla elbisenin yıkanması gerekmez. Bütün bunlar dini duyarlılığın ya da verâ'nın neticesi olan şüphenin sonucu değil, aslı olmayan şeytani fısıltıların bir eseridir ya da sonucudur.⁵⁸

4.1.1. Müştebihât'ın Haram Kapsamında Değerlendirilmesi

Müştebihâtı haram kapsamında değerlendirenler, mevzuya sedd-i zerâi⁵⁹ ve ihtiyat açısından bakmakta ve harama götüren şüpheli şeylerin de haram olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşü savunanlara göre Hz. Peygamber'in “Şüpheli şeylerden

⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme*, 1/202.

⁵⁵ Buhârî, “Kitâbü'l-Buyû”, 5; Tirmizî, “Ebvâbü't-Tahâre”, 56.

⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme*, 2/202.

⁵⁷ Ebu'l-Feth Takîyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî' el-Kuşeyrî İbn Dakîku'l-İd, *Şerhu'l-erbaîn en-Neveviyye fi'l-ehâdisi's-sahîhati en-Neveviyye* (y.y.: Müessesetü'r-Reyyân, 2003), 46.

⁵⁸ İbn Dakîku'l-İd, *Şerhu'l-erbaîn en-Neveviyye fi'l-ehâdisi's-sahîhati en-Neveviyye*, 46.

⁵⁹ Sedd-i zerâi': “Şer'î açıdan sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması” şeklinde tanımlanmıştır. (Geniş bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i zerâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/277).

sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur.”⁶⁰ sözü buna işaret etmektedir.⁶¹ Emîr es-San’ânî’nin (öl. 1182/1768) ifadesine göre muahhar alimlerin çoğu, müştebihâtı haram kapsamında değerlendirmişlerdir.⁶² Müştebihâtı haram kapsamında değerlendirenler şu delilleri öne sürmektedir:

Yukarıda geçen Ukbe b. Hâris rivayeti, müştebihâtın haram olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber aynı kişiden süt emdikleri şüphesiyle Ukbe ve eşinin ayrılmalarını kesin bir şekilde talep etmiştir. Bu da müştebihâtın haram olduğuna işaret etmektedir.

Hz. Peygamber, evinde bulduğu hurma için “Zekât veya sadaka malı olduğundan şüphe etmeseydim onu yerdim”⁶³ sözü şüpheli şeylerin haram olduğunu ortaya koymaktadır. Zira zekât veya sadaka Hz. Peygamber ve ailesine haram kılınmıştır. Bu da müştebihâtın haram olduğuna delâlet etmektedir.

Hz. Peygamber, “Helâl bellidir, haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli şeyler vardır. O halde sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak”⁶⁴ rivayeti de müştebihâtın haram olduğuna işaret etmektedir. Abdullah b. Mes’ûd, “Helâl ve haramın birleştiği noktalarda haram, helâle galebe çalar”⁶⁵ buyurmuştur.

Kâsânî (öl. 587/1191), *Bedâi’u’s-sanâi’* adlı eserinde konuyla ilgili şöyle bir örnek vermektedir. Kişi uçan av hayvanına ok attıktan sonra hayvan önce dağa oradan da aşağıya düşüp ölse ya da önce yüksek bir duvarın üstüne veyahut ağacın dalına sonra da oradan yere düşüp ölse veya suya düşüp ölse o hayvanın etinden yenmez. Zira hangi sebeple öldüğü belli değildir. Dolayısıyla ok sebebiyle değil, dağdan düştüğü ya da yüksek yerden düştüğü veya suda boğulduğu için ölmüş olabilir. Dolayısıyla böyle bir durumda helâllik değil, haramlık hükmü esas alınır.⁶⁶ O görüşünü desteklemek için şu rivayeti de zikretmektedir. Hz. Peygamber, suyun içine düşüp ölen şeyleri yemeyiniz. Zira onun suda boğulma ihtimali bulunmaktadır.”⁶⁷ buyurmuştur.

Ancak o, atılan ok/silah sonucu bir engele çarpıp yere düşen ve ölen hayvan ile doğrudan yere düşüp ölen hayvanın aynı hükme tâbi olmadığına dikkat çekerek şöyle demektedir. Aslında atılan ok neticesinde herhangi bir engele takılmadan yere düşüp ölen hayvanın da kıyas yoluyla yenmesinin haram olması gerekirdi. Çünkü atılan ok sonucunda değil, yere düşme sonucunda hayvanın ölme ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla bir şüphe söz konusudur. Şüpheli şeylerde haramlık yönü ağır basar. Fakat böyle bir şüphe geçerli kabul edilmesi durumunda insanların hayatı zorlaşacak ve aynı

⁶⁰ Müslim, *Kitâbü’t-talâk*, 20.

⁶¹ Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahihî’l-Buhârî li İbn Battâl* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 9/192; İbn Dakîku’l-İd, *Şerhu’l-erbaîn en-Neveviyye fi’l-ehâdisi’s-sahihati en-Neveviyye*, 43.

⁶² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmam el-Mütevekkil-Alallâh Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-selâm* (y.y.: Dâru’l-Hadîs, ts.), 2/642.

⁶³ Müslim, “*Kitâbü’l-küsûf*”, 87.

⁶⁴ Buhârî, “*Kitâbü’l-buyû*”, 3; Tirmizî, “*Ebvâbü’s-sifeti’l-kıyâme*”, 60.

⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musâ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 7/275.

⁶⁶ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, *fi tertîbi’s-şerâi’*, 5/58.

⁶⁷ Tirmizî, “*Ebvâbü’s-Sayd*”, 5.

zamanda ciddi sıkıntılara yol açacaktır. Böyle bir durumda sıkıntı ve zorluğu gidermek için kıyasa göre değil, istihsana göre hüküm verilecek ve atılan ok/silah neticesinde doğrudan yere düşüp ölen hayvanın eti helâldir denecektir.⁶⁸

Yine Hanefîler, faize düşme ihtimaline binaen bey' u'l-ine⁶⁹ denilen alışveriş türünü caiz görmemektedir. Zira böyle bir alışverişte riba şüphesi bulunmaktadır.⁷⁰

Bu görüşü savunanlar şu ayrıntıya da dikkat çekmektedirler. Yukarıda yer verilen hususlar helâl ve haramın iç içe olduğu yani karıştığı durumlarla ilgilidir. Karışıklığın söz konusu olmadığı yani hakkında şer'î bir nassın sabit olmadığı durumlarda ise asıl olan helâlliktir. Zira Sa'd b. Ebî Vakkas'tan nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Müslüman için en büyük günahlardan biri şudur: Kişi aslında haram olmayan bir şey hakkında soru sorar ve onun bu sorusu sebebiyle o şey haram olur.⁷¹ Bu rivayetten anlaşıldığı üzere hakkında şer'î ahkâmın sabit olmadığı meselelerde asıl olan mubahlıktır. Zira soru öncesindeki durum onun helâl olduğunu ortaya koymaktadır.⁷²

4.1.2. Müştebihât'ın Helâl Kapsamında Değerlendirilmesi

Müştebihâtı helâl kapsamında değerlendirenler, "Eşyada asıl olan helâlliktir"⁷³ ve "Şek ile yakîn zail olmaz"⁷⁴ prensipleri çerçevesinde konuyu ele almakta ve şüpheli şeylerin haram değil, helâl kapsamında kabul etmenin daha doğru olduğunu öne sürmektedirler. Bu görüşü savunanlara göre Hz. Peygamber'in "Tıpkı sürüsünü başkasına ait koruluğun etrafında otlatan çoban gibidir"⁷⁵ ifadesi buna işaret etmektedir. Zira şüpheli şeylerin durumu, koruluğun etrafındaki duruma benzetilmiştir. Koruluğun etrafı, koruluğun kendisi gibi değildir. Bu da şüpheli şeylerin haram değil, helâl olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁶ Ayrıca bu rivayet, şüpheli şeyler konusunda verâyı önermektedir. Verâ ise takvanın bir boyutudur. Dolayısıyla verâ ya da takvada harama düşme korkusuyla helâlin bir kısmı terk edilmiş olmaktadır. Burada verâ'nin tanımına ve kapsamına kısaca değinmek icap eder.

İmtina etmek, sakınmak, vazgeçmek⁷⁷ manasına gelen verâ kelimesi terim olarak "Haram ve günah olup olmadığı şüpheli hususlardan kaçınıp helâl ve mubahların bir kısmından feragat etmek"⁷⁸ demektir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere verâ'da asıl olan harama düşmemek için helâl ya da mubah olduğu halde ondan vazgeçmektir. Şevkânî (öl. 1250/1834), *Neylû'l-evtâr* adlı eserinde verâ'yı; vacip müstehap ve mekruh şeklinde

⁶⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi', fî tertîbi's-şerâi'*, 5/58.

⁶⁹ Bey' u'l-ine: "Bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuza geri satın alması" şeklinde tanımlanmıştır. (Geniş bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "İne", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/283).

⁷⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi', fî tertîbi's-şerâi'*, 5/199.

⁷¹ Buhârî, "Kitâbü'l-i'tisâm", 3.

⁷² Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm*, 2/642.

⁷³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/120; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm*, 1/601.

⁷⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelletü Ahkâmı Adliye*, 22.

⁷⁵ Müslim, "Kitâbü't-Talâk", 20; Ebû Dâvûd, "Kitâbü'l-Buyû", 3; Nesâî, "Kitâbü'l-Buyû", 2.

⁷⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahihî'l-Buhârî li İbn Battâl*, 6/192.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/388.

⁷⁸ Süleyman Uludağ, "Verâ", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/49.

üç kısma ayırmaktadır. Buna göre haram irtikap etmeye sevk eden mubah fiilden ictinap etmek vaciptir. Malının çoğu haram olan biriyle alışverişi kesmek mendup ya da müstehaptır. Meşru olan ruhsatlardan kaçınmak ise mekruhtur.⁷⁹

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî alimlerin çoğunluğuna göre müştebihât denilen şüpheli şeyler temelde helâl dairesi içerisinde yer almaktadır.⁸⁰ Hz. Peygamber şüpheli şeylerden kaçınmayı tavsiye etmekle beraber onları haram kılmamıştır. Bu görüşü savunanlar şu delilleri öne sürmektedir.

Bahse konu olan rivayette de geçtiği üzere Hz. Peygamber müştebihât denilen şüpheli şeyleri haram içerisinde saymamıştır. Şüpheli şeyler, haram içerisinde sayılmadığına göre helâl veya mubah kapsamında kabul edilir.

Hz. Peygamber’in şüpheli şeylerden sakındırması tavsiye niteliğindedir. Tavsiye niteliğindeki talep verâ’yı gerektirse de haramlığı ifade etmez.⁸¹

Nevevî’nin *el-Mecmû’* adlı eserinde konuyla ilgili şu örnekler verilmektedir: Tamamen haram bir mala sahip olduğu bilinen bir kişiyle alışveriş yapmak caiz değildir. Ancak haram mala sahip olmakla beraber helâl kazancı da olduğu bilinen bir kişiyle alışveriş yapmak caizdir. Dolayısıyla yapılan işlem mubah sayılır. Çünkü zahiri açıdan mal onundur. Ona ait bir malı almak da haram değildir. Yine bir koyun, haram olan bir saman ya da yem ile veyahut haram olan haşhaş ile beslenirse onun sütü yahut eti haram olmaz. Yani haram bir yiyecekten beslenen hayvanın etinden ve sütünden yararlanmak mubahtır. Ancak verâ gereği uzak durmak gerekir. Nevevî, verâ ile vesvesenin farkını ortaya koymak için şu örneği vermektedir. Kâfir bir kişinin veya zinakar bir fasığın helâl olan bir yemeği taşıması nedeniyle onu yemekten kaçınmak verâ değil, vesvesedir. Böyle yapmacık tavırları takınmak zemmedilmiştir.⁸²

Kişi lokantaya gidip herhangi bir şey talep etmeden ve ödeme de yapmadan oturur, satıcı da ona yemek verirse böyle bir yemeği yemek mubahtır. Ondan kaçınmak verâ sayılmaz. Çünkü örf ve teamül gereği böyle bir satış caiz görülmüştür. Ancak kişi yemeğini yedikten sonra haram paradan ödeme yaparsa sanki hiç ödeme yapılmamış gibi kabul edilir, borç baki kalsa da yediği şey harama dönüşmez. Bununla beraber lokanta sahibi paranın haram olduğunu bildiği halde onu alırsa yemek borcu düşer, onun helâl olduğunu zannederek alırsa borç düşmez. Çünkü haram para ile yapılan ödeme gerçek ödeme yerine geçmez. Aynı şekilde zâlim bir yönetici veya bu vasfa sahip başka bir şahıs, henüz parasını ödemedi satıcıdan bir şeyi sahih yolla satın alır ve onu başka birisine hibe ederse böyle bir satış ve hibe örf ve teamül gereği mubah kabul edilir. Ancak satıcı veya hibeyi kabul eden kişi, ödemenin kesin olarak haram parayla yapıldığını bilmemesi gerekir. Zalim yönetici veya bu vasfa sahip kişinin malında haram kazancın

⁷⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/250.

⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Aliş, *Minehu'l-Celîl şerhu Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989), 4/384; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 10/343; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/105; İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme*, 6/489.

⁸¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Aliş, *Minehu'l-Celîl şerhu Muhtasari Halîl*, 4/384.

⁸² Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 9/343.

olması durumu değiştirmez. Bununla beraber verâ gereği böyle bir hibe kabul edilmemelidir. Zira bu tür kişilerin malının çoğu haram kazanca dayanma ihtimali vardır.⁸³

Kişi, bir yiyeceği satın alıp içki imalatında kullanıldığı bilinen üzümlerle veya gasp/yol kesme işinde kullanıldığı bilinen bir kılıçla ödemeyi yaparsa böyle bir alışveriş mekruh olmakla beraber caizdir. Diğer bir ifadeyle bu şekilde satın alınan yiyecekten yemek haram değil, helâldir. Keza kişi, eşinin elbisesini giymeyeceğine yemin etse sonra eşi o elbiseyi satıp parasını ona hediye etse ya da o paradan ikramda bulunsay yemin eden eşin o parayı kullanması ya da ondan yemesi mubah olur. Ondan uzak durmaya verâ değil, vesvese denir.⁸⁴

Hanefî mezhebine göre Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanın eti yenmez.⁸⁵ Şâfiîlere göre ise kesen kişi, Müslüman veya Ehl-i Kitap olmak şartıyla Allah'ın ismi kesim esnasında anılmasa da hayvanın eti yenir.⁸⁶ Böyle ihtilaflı meselelerde her ne kadar kişinin kendi mezhebine göre yapılan işlem mubah olsa da diğer mezheplere göre aynı işlem haram kabul ediliyorsa bu durumda verâ gereği ondan uzak durmak icap eder. Şu var ki her iki mezhebin konuyla ilgili dayandığı delilin güçlü olması gerekir. Birinin delili güçlü olup diğerinin zayıf olması durumunda örneğin birinin delili muârızi olmayan sahih hadis iken diğerinin delili uzak teville dayanıyorsa böyle bir durumda gerçek ihtilaftan bahsedilmeyeceği için verâ gereği kişinin kendi mezhebine göre mubah olan işleminden uzak durmak gerekmez. Aynı şekilde iki mezhepten birinin konuyla ilgili görüşünün âhâd habere dayanması onu daha zayıf kılmanın gerekçesi olamaz. Zira sahâbe ve tâbiîn birçok meselede âhâd habere⁸⁷ dayanarak hüküm vermişlerdir.⁸⁸

Gazzâlî (öl. 505/1111), *İhyâü Ulûmi'd-dîn* adlı eserinde müştebihâtı dört kısma ayırmaktadır. Ona göre haram olduğu bilinen şeyler, basit bir şüpheyle helâl olmayacağı gibi helâl olduğu bilinen şeyler de basit şüpheyle haram olmaz. Yine ona göre, haram olduğu bilinen bir şey, zannı gâlible helâl olabilir. Ancak bu zannı gâlib şer'î açıdan muteber olan bir sebebe dayanması gerekir. Gazzâlî buna şöyle bir örnek vermektedir: Kişi bir av hayvanına ok attıktan sonra av gözden kaybolur. Sonra av hayvanı ölü olarak bulunur. O hayvanın üzerinde ok yarasından başka bir şey bulunmazsa hayvanın ölmesi şüpheli hale gelir. Zira o hayvanın düşme veya başka bir sebebe dayalı olarak ölme ihtimali de vardır. Bununla beraber atılan ok neticesinde hayvanın ölmesi zann-ı gâlibe dayanmaktadır. Bu durumda şüphe olsa da zann-ı gâlib esas alınarak ölen hayvanın etini yemek mubahtır denir. Aynı şekilde o, helâl olduğu bilinen bir şeyin zann-ı gâlible haram

⁸³ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*, 9/343.

⁸⁴ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*, 9/344.

⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/237; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/49; İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Kâhire: Dâru'l-Kitâb, ts.), 7/11.

⁸⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 1/11; Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*, 10/411; Şemsüddîn Muhamed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 6/106.

⁸⁷ Mütevâtir derecesine ulaşmayan hadislerle denir. Geniş bilgi için bk. İbrahim Saylan, *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vürûd* (Ankara: TDV Yayınları, 2021).

⁸⁸ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*, 9/344.

olabileceğine de işaret etmekte ve buna şu örneği vermektedir. Kişi zann-ı gâlib gerektiren muayyen bir delile dayanarak iki su kabından birinde necaset olduğunu söylerse bu durumda her iki kabın suyunu içmek haram olduğu gibi onlarla abdest alınması da haram olur.⁸⁹

Gazzâlî, bahse konu olan hadisteki müştebihâtla ilgili mevzular hakkında detaylı bilgi verdikten sonra haram olduğuna dair muayyen bir delil olmadığı sürece yapılan alışverişin mubah olduğunu belirtmektedir. Ona göre günümüzdeki insanların kazançlarının çoğunun harama dayandığı iddiası doğru olmadığı gibi bu tür iddialar neticesinde oluşan bir kısım şüpheler nedeniyle helâl olan şeyleri haram kategorisine sokmak da doğru değildir.⁹⁰

4.1. 3. Müştebihât Hakkında Tevakkuf Edilmesi

Müştebihât konusunda tevakkuf edenler, onu helâl veya haram kategorisinden birine dâhil etmenin doğru olmadığını iddia etmektedir. Bu görüşü savunanlara göre Hz. Peygamber’in “Helâller bellidir, haramlar da bellidir”⁹¹ sözü buna delâlet etmektedir. Zira Hz. Peygamber müştebihâtı ne helâller arasında ne de haramlar arasında saymıştır. Yani onları ikisinden birine dâhil etmemiştir. O halde müştebihât denilen şüpheli şeylerin helâl veya haram oluşu konusunda tevakkuf etmek başka bir deyişle herhangi bir görüş belirtmemek gerekir.⁹² İbn Hazm (öl. 456/1064) gibi bazı âlimler bu görüşü savunmaktadır. O, *el-Muhalla* adlı eserinde bahse konu olan hadisi değerlendirirken müştebihât konusunda bir hüküm verip onu haram veya helâle dâhil etmenin yanlış olduğunu, Hz. Peygamber’in, müştebihâtın durumunu helâl veya harama katmadığını dile getirmekte ve kesin bilgi sahibi olmadan hüküm vermeyip tevakkuf etmek gerektiğini savunmaktadır. O, bu sebeple yukarıda belirtilen iki görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre şüpheli şeyleri bu iki kategoriden birine dâhil etmek isteyenler bu kararlarında ya yalan ya da doğru söylemektedir. Yalan söyledikleri kabul edilmesi durumunda yalanın haram, günah ve büyük bir suç olduğu açıktır. Doğru söyledikleri kabul edilmesi durumunda konu hakkında dayandıkları delili ortaya koymaları gerekir. Ona göre böyle söylemlerde bulunanlar hadlerini aşmakta ve pervasızca iddiada bulunup, kendilerine henüz helâllik veya haramlık konusunda kesin bilgi ulaşmadığı halde haram olanı helâle, helâl olanı harama katabilmektedirler.⁹³

İbn Hazm, kesin bilgi sahibi olmadan zanna göre hüküm verip şüpheli şeyleri helâl veya harama dâhil etmenin yanlış olduğunu, zira zandan kaçınmayı emreden birçok nas bulunduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre *إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا* “Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez”⁹⁴ âyeti kesin bilgi sahibi olmadan zanna göre hüküm veren toplulukları

⁸⁹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, 2/101-102.

⁹⁰ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, 2/105.

⁹¹ Müslim, “Kitâbü’t-Talâk”, 20; Ebû Dâvûd, “Kitâbü’l-Buyû”, 3.

⁹² İbn Battâl, *Şerhu Sahihî’l-Buhârî li İbn Battâl*, 6/192.

⁹³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelûsî İbn Hazm, *el-Muhalla bi’l-âsâr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 7/333.

⁹⁴ en-Necm 53/28.

zemmetmektedir. Hz. Peygamber de “اياكم والظن فان الظن أكذب الحديث” “Zandan sakınınız. Zira zan, sözlerin en yalan olanıdır”⁹⁵ buyurarak zandan sakınmayı emretmektedir. Dolayısıyla ona göre zan seviyesinde malumat sahibi olan kişinin tevakkuf etmesi, kesin bilgi sahibi olduktan sonra karar vermesi gerekir.⁹⁶

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere İbn Hazm ve benzeri alimlere göre bir şeyin helâl ya da haram olduğu konusunda kesin bilgi sahibi olmadan karar vermemek diğer bir ifadeyle tevakkuf etmek esastır. İbn Hazm’a göre bir şeyin helâl ya da haram oluşuyla alakalı oluşan şüphe ile bir şeyin vacip olup olmadığı konusunda oluşan şüphe arasında fark bulunmaktadır. Zira birincisinde iki zıt hüküm arasında tereddüt bulunurken ikincisinde böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla ona göre kişi bir şeyin kendisine vacip olup olmadığı konusunda bilgi sahibi değil ve bu sebeple tereddüt yaşıyorsa bu durumda o şeyin vacip olmadığına hükmedilir. Aynı şekilde işlenen suçtan dolayı had gerekip gerekmediği konusunda bilgi/delil yetersizliği sebebiyle tereddüt eden kişi, had cezasını uygulamaktan vazgeçecektir.⁹⁷

Sonuç

Helâller bellidir, haramlar bellidir...” hadisinin birçok temel hadis kaynağında yer aldığı ve hadis âlimleri tarafından sahih ve meşhur kabul edildiği tespit edilmiştir. Fâkihlerin ise bu hadisi, İslâm’ın temel ilkelerini belirleyen üç hadis arasında değerlendirerek, helâl-haram sınırlarını açıklığa kavuşturması ve bu sınırlar arasındaki şüpheli alanlarda izlenecek yolu göstermesi sebebiyle büyük önem atfettikleri; fıkıh literatüründe hadise geniş biçimde yer verdikleri müşahede edilmiştir.

Fıkıh kitaplarında konuyla ilgili ihtilafın, helâl ve haram kavramlarının tanımları ve bunların alanlarıyla ilgili olduğu, müştebihât kavramı ve onun alanı üzerine yoğunlaştığı bilhassa tartışmaların zannî delillerin tearuzu yani zannî delillerden birini diğerine tercih edememe durumunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği üzerine odaklandığı görülmüştür.

Kaynaklarda söz konusu rivayetin ağırlıklı olarak alışveriş bağlamında ele alındığı; ayrıca fâiz, nikâh, avlanma, hayvan kesimi, yiyecek-içecek ve giyim gibi farklı konularla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte müştebihât alanına dair hükümlerin aslında müctehidler açısından bilinir olduğu; rivayetteki ifadenin ise daha çok geniş halk kitlelerine yönelik bulunduğu ve özellikle bu kesim bakımından deliller arasında bir teâruzdan söz edilebileceği belirtilmiştir.

İlgili eserlerde müştebihâtla bağlantılı olarak şüphenin üç boyutuna vurgu yapıldığı, haram olduğu bilinen bir şeyin şüpheyile helâle, helâl olduğu bilinen bir şeyin de şüpheyile harama dönüşmeyeceği, müştebihâtın aslında, işin başından itibaren helâllığı veya haramlığı konusunda şüphe duyulan alana yönelik olduğu tespit edilmiş ve

⁹⁵ Buhârî, “Kitâbü’l-Vesâyâ”, 8; Müslim, “Kitâbü’l-Birr”, 9.

⁹⁶ İbn Hazm, *el-Muhalla bi’l-âsâr*, 7/334.

⁹⁷ İbn Hazm, *el-Muhalla bi’l-âsâr*, 12/60.

buna bağlı olarak müştebihât alanını haram kapsamında kabul edenler, müştebihât alanını helâl kapsamında kabul edenler ve müştebihât alanıyla ilgili vakfedenler olmak üzere üç eğilimin olduğu sonucuna varılmıştır.

Müştebihât alanını haram kapsamında kabul edenlerin, sedd-i zerâi ve ihtiyat açısından meseleye baktıkları ve görüşlerini bazı rivayetlerle destekledikleri müşahede edilmiştir. müteahhir ulema ile bazı Hanefîlerin bu görüşü destekledikleri görülmüştür.

Müştebihât alanını helâl kapsamında değerlendirenlerin, “Eşyada asıl olan mubahlıktır” ve “Şek ile yakîn zâil olmaz” prensipleri çerçevesinden mevzuya baktıkları ancak verâ gereği şüpheli şeylerden uzak durulmasının daha evla olduğu ve bu görüşlerini bahse konu rivayetin devamındaki ifadelerle ve bir kısım rivayetlerle destekledikleri müşahede edilmiştir. Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine mensup âlimlerin çoğunluğunun bu görüşte olduğu tespit edilmiştir.

Müştebihât alanını haram veya helâl kategorilerinden birine dâhil etmeyip vakfedenlerin, bilgi yetersizliğinden hareketle böyle bir karara vardıkları görülmüştür. Bu görüş sahiplerinin, kesin bilgi sahibi olmadan hüküm vermenin yanlışlığını zanla irtibatlı olarak delillendirdikleri, bu görüşü yüksek perdeden dillendirenlerin başında İbn Hazm’ın yer aldığı müşahede edilmiştir.

Netice itibarıyla müştebihât alanıyla ilgili kesin ve açık bir delilin olmaması, fâkihleri konuyla ilgili bir kısım rivayetlere ve bu rivayetler çerçevesinde bazı kanaatleri belirtmeye sevk etmiştir. Ancak bu kanaatlerin zanna dayalı olması onların bağlayıcılık yönünü etkilemiştir. Bununla birlikte müştebihât alanını helâl kapsamında değerlendirenlerin görüşünün daha isabetli olduğu kanaati hasıl olmuştur. Zira bu görüşü savunan fâkihler, bir taraftan verâ ilkesine atıfta bulunarak müştebihât hususunda ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmişler; diğer taraftan ise teklifte kolaylık, helâllerde genişlik, haramlarda sınırlılık ve maslahat gibi fikhın temel ilkeleri çerçevesinde meseleye yaklaşarak müştebihât konusuna daha kapsamlı ve dengeli bir bakış açısı kazandırmışlardır.

Kaynakça

- Âdil Harb Beşîr. “el-Halâlu beyyinun ve’l-haramu beyyinun ve beynehuma umûrun müştebihât dirâsetun hadîsetun fikiyyetun mukârenetun”. *Mecelletü Külliyyeti Dâri’l-Ulûm* 38/135 (2021), 399-324.
- Advî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Mukrim es-Saîdî. *Hâşiyetü’l-Advî alâ şerhi Kifâyeti’t-tâlibi’r-rebbânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Mecelletü Ahkâmı Adliye*. y.y.: Matbaatü Osmâniyye, 1305.
- Apaydın, H. Yunus. “İne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bedreddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî. *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ, ts.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musâ. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Boran, Mustafa. "Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IX/42 (2016), 1751-1759.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Müsnedü's-sahîh*. y.y: Dâru Tavki'n-necât, 1422.
- Bulut, Hasan. "Kur'ân ve Sünnet Perspektifinde Dindarlık Ölçütü Olarak İtidal". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021), 106-107.
- Çayıroğlu, Yüksel. "İslâm Hukukuna Göre Gıda Katkı Maddeleri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 331-368.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Sedd-i zerâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/277-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Aliş. *Minehu'l-Celîl şerhu Muhtasar Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd. *Süneni Ebi Dâvûd*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Emir Pâdişâh, Muhammed Emi b. Mahmud el-Buhârî. *Teysîru't-tahrîr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Basrî el-. *Kitâbü'l-Ayn*. 8 Cilt. y.y: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-Münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Heyet. *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1404.
- Heyet. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- İbn Dakîku'l-İd, Ebu'l-Feth Takîyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî' el-Kuşeyrî. *Şerhu'l-erbaîn en-Neveviyye fî'l-ehâdîsi's-sahîhati'n-Nebeviyye*. y.y: Müessesetü'r-Reyyân, 2003.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelûsî. *el-Muhalla bi'l-âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffâkuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî li İbni Kudâme*. 10 Cilt. y.y: Metebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. y.y: Dâru İhya, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Hâc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Abderî. *el-Madhal*. 4 Cilt. y.y: Dâru't-Turâs, ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takîyüddîn Osman b. Abdurrahman. *Fetâvâ İbnü's-Salâh*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407.

- İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali. Abdülkâfî es-Sübkî. *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahman b. Hasen b. Ali. *Nihâyetü's-sûl şerhu Minhâci'l-Vusûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Kahraman, Abdullah. "İslam'da Helâl ve Haram'ın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20 (2012), 43-69.
- Kâsânî, Ebubekir b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi', fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Koca, Ferhat. "Haram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/100-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Mâverî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Müslim, Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *es-Sünenü'l-Kübrâ li'n-Nesâî*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*. thk. Ramazan Abdülvehhâb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- San'ânî, Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed b. el-İmam el-Mütevekkil-Alallâh es-San'ânî. *Sübülü's-selâm*. 2 Cilt. y.y.: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Saylan, İbrahim. *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vürûd*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Neylül-evtâr*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhamed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Uludağ, Süleyman. "Verâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, İbn Receb. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 8 Cilt. Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ğurebâ, 1996.
- Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed, İbn Nüceym. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâb, ts.